

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL ELMAR qızı ABDULRƏHİMOVA

İNGİLİS DİLİNDƏ “WITH” SÖZÖNÜLÜ BİRLƏŞMƏLƏR
VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI

10.02.04 – German dilləri
10.02.01 – Azərbaycan dili

Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Müəllif

Bakı – 2008

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru
Əfqan Əli oğlu Abdullayev

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Mehparə Tələt qızı Qayıbova

filologiya elmləri doktoru, professor
Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin Avropa dilləri,
Roman-german dilləri və Azərbaycan dili və
onun tədrisi metodikası kafedraları

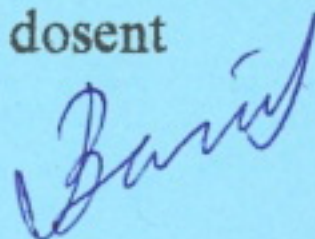
Müdafiə 22 noyabr 2008-ci il tarixdə saat 11⁰⁰-da Azərbaycan
Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və elmlər namizədi alimlik
dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini
keçirən D 02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat 14 oktyabr 2008-ci ildə göndərilmişdir.

D 02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri namizədi, dosent Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təqdim etdiyimiz dissertasiya müasir ingilis dilində fel, isim və sifət leksemləri ilə yanaşı işlənən “with” sözünü və Azərbaycan dilində eyni mövqedə onun qarşılığı olan “ilə” qoşmalı birləşmələrin sintaktik səviyyədə funksional təhlilinə həsr olunur.

Müasir dilçilikdə söz birləşməsi probleminə dair yazılan bir çox tədqiqat işi dilin müxtəlif səviyyələrində bir-birindən fərqli nəzəriyyələrə əsasən aparılmışdır. Sözünü və qoşmalar vasitəsilə düzələn birləşmələr dəfələrlə cümlə tərkibində öyrənilmişsə də, onların tərkib hissələrinin sintaktik və leksik səviyyələrdə qarşılıqlı vəhdəti nəzərə alınaraq, demək olar ki, tam və müqayisəli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Əksər dilçilər (R.Kverk, S.Qrinbaum, C.Liç, C.Svartvik, İ.P.Ivanova, V.V.Burlakova, Q.Q.Poçeptsov, S.Ə.Cəfərov, Y.M.Seyidov, V.İ.Aslanov, F.R.Zeynalov) sözünü və qoşma ilə düzələn birləşmələrin ayrı-ayrılıqda formal və məna xüsusiyyətlərinə sintaksisdə, cümlənin ikinci dərəcəli üzvlərinin tədqiqi zamanı toxunmuşlar. Sözünü və qoşmalı birləşmələrin ikinci dərəcəli üzvlər terminləri ilə öyrənilməsi onların linqvistik təbiətini tam aşkar etməkdə bəzən çətinlik törədir.

Son zamanlar dilin müxtəlif səviyyələrində elementar vahidlərin funksional təhlili təkcə bir dil üzərində deyil, digər dillərlə aparılan müqayisəli araşdırmalarda da tətbiq olunur. Funksional təhlil ingilis dilində sözünü və Azərbaycan dilində qoşmaların idarə vasitəsi kimi işlənməsini tələb edən təsirli leksemlərlə yanaşı cümlədə sintaktik vahid kimi çıxış edən sintaksemlər üzərində aparıldıqda, dürüst nəticələr əldə etmək olur. Sözünü və qoşmalı birləşmələrin cümlədə işlənməsi, onların distributiv cəhətləri təsirlilik kateqoriyası və idarə əlaqəsi ilə sıx bağlıdır. Felin semantikasi ilə təyin olunan təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası və idarə əlaqəsi haqqında dilçilikdə bir-birindən fərqli fikirlər söylənilmişdir. Təsirliliyi H.Suit, H.Poutsma, C.Layonz, S.Qrinbaum, V.N.Yartseva, İ.P.Ivanova sintaksisdə, A.M.Peşkovski, V.V.Vinoqradov, Q.N.Vorontsova isə morfolojiyada tədqiq edirlər. Təsirlilik və idarə əlaqəsinin sintaksisdə öyrənilməsi yolu ilə dilin ayrı-ayrı səviyyələrində sözünü, eləcə də qoşmalı birləşmələrin işlənməsində olan qanunauyğunluqların, leksik və sintaktik səviyyələrdə elementar funksional vahidlərin sistemli təhlilini aparmadan təsirlilik kateqoriyası və idarə əlaqəsinin leksik təbiətini aşkar etmək mümkün olmur. Tətbiq etdiyimiz nəzəriyyəyə əsasən, dilin sintaktik səviyyəsində sözünü və

qoşmalı birləşmələr tabelilik əlaqəsində olub, sinsemantik əlamətləri özündə birləşdirən bölünməz sintaktik vahid kimi çıxış edir. Bu əlamətlərin təyinində distributiv cəhətlərilə onları səciyyələndirən təsirli leksemlər isə leksik səviyyədə paradiqmatik planda funksional sıralar yaradaraq, leksik-semantik qruplarda birləşir, sintaqmatik planda isə onlar konstruktiv leksik vahidlər (söyləm) tərkibində tamamlıq-leksemlə idarə əlaqəsinə girir.¹

Dissertasiyada ingilis dilində “with” sözönülü və Azərbaycan dilində “ilə” qoşmalı birləşmələrlə ifadə olunan sintaksemlərin müqayisəli tədqiqi aparılır. Müxtəlif sistemli dillərdə funksional sintaktik və leksik vahidlərin, yəni sintaksemlərin sinsemantik əlamətləri, monotranzitiv və ditranzitiv leksemlərin funksional sıralarını təşkil edən leksemlərin cümlədə reallaşması, təsirlilik və idarə əlaqəsi ilə bağlı məsələlərin həlli dissertasiya mövzusunun aktuallığını göstərir.

Tədqiqatın obyektini ingilis dilində “with” sözönü və Azərbaycan dilində “ilə” qoşması vasitəsilə düzələn birləşmələr və bölünməz funksional sintaktik vahid sayılan sintaksemlərdir. Belə birləşmələrin tədqiqat obyektini kimi seçilməsi onların hər iki dildə çox işlənməsi və müxtəlif mənalar kəsb etməsilə səciyyələnilir.

Tədqiqatın predmetini ingilis dilində “with” sözönülü və Azərbaycan dilində “ilə” qoşmalı birləşmələrlə ifadə olunan sintaksemlərin və onların sinsemantik əlamətlərinin müqayisəli təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi, bir tərəfdən, ingilis və Azərbaycan dillərində leksik və sintaktik səviyyələrin funksional vahidlərini müəyyən etmək, hər iki dildə cümlədə təsirli və təsirsiz leksemlərlə tabelilik sintaktik əlaqəsinə girən sözönülü və qoşmalı birləşmələrin ifadə etdiyi sintaksemlərin sinsemantik əlamətlərini dəqiqləşdirmək, digər tərəfdən, onların qarşılaşma sıraları və variantlarını öyrənmək, sintaksemlərin distributiv cəhətlərini səciyyələndirən leksemlərin müqayisəli təhlilini verməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. Müxtəlif sistemli dillərdə sintaksem və leksemlərin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirmək üçün meyarları təyin etmək.

2. İngilis dilində “with” sözönülü, Azərbaycan dilində “ilə” qoşmalı

¹ Мухин А.М. Функциональный синтаксис, функциональная лексикология, функциональная морфология. Санкт-Петербург: РАН ИЛИ, 2007, с. 36-40

birleşmələr cümlədə təsirli leksemlərlə yanaşı işləndikdə, funksional sintaktik vahid sayılan obyektlik mənalı sintaksemlərdə digər sinsemantik əlamətləri araşdırmaq və müqayisə etmək.

3. İngilis və Azərbaycan dillərində idarə vasitələrinin (sözünü, qoşma, köməkçi ad, hal şəkilçisi) müxtəlifliyini nəzərə alaraq, leksik birləşmələrdə tamamlığı idarə edən təsirli fel, isim və sifət leksemlərinin funksional sıraları ilə sintaksem variantlarının vəhdətini müəyyən etmək.

4. Həmin birləşmələrlə ifadə olunan, qeyri-obyektlik kimi sinsemantik əlaməti olan sintaksemləri müqayisə etmək.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyada sinsemantik əlamətləri özündə birləşdirən sintaksemi təyin etmək üçün sintaktik transformasiyalardan (əvəzetmə, məchul növə çevirmə və s.) və modelləşmə metodundan eksperiment kimi istifadə olunur. Sintaksemlərin variantlılığı ilə bağlı cümlədə reallaşan sözünü, qoşmalı və variativ idarəli leksik birləşmələr (söyləmlər) əyani şəkildə idarə əlaqəsinin modellərində əks etdirilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi müxtəlif sistemli dillərdə sintaksemlərin sinsemantik əlamətləri, onların distributiv cəhətlərini səciyyələndirən monotranzitiv və ditranzitiv leksemlərin təsirliliyi və idarə əlaqəsinə yeni yanaşmadan ibarətdir. Dissertasiyada ingilis dilində "with" sözünü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşmasının işlənməsini tələb edən təsirli fel, isim və sifət leksemləri ilə yanaşı işlənən sintaksemlərin qarşılaşma sıraları müəyyənləşdirilir və müqayisə edilir. Hər iki dildə sintaksem variantlarının təyinində təsirli leksemlərin mənasına görə sözünü, qoşma, köməkçi adlar və isim hallarının bağlılığı kimi qanunauyğunluq, bununla əlaqədar söyləm daxilində "with" sözününün ya başqa sözünü ilə, yaxud da sözünüsüz variantla əvəzlənməsi, "ilə" qoşması vasitəsilə idarə əlaqəsinin ismin hallarından biri ilə variativliyinin müqayisəli təhlili tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirir.

Müvafiq funksional sintaktik və leksik vahidlərin tədqiqində işlədilən metodlar da ilk dəfə olaraq, ingilis və Azərbaycan dili materialları üzərində tətbiq olunur.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada ingilis dilində "with" sözünü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşmalı birləşmələrin ifadə etdiyi elementar funksional sintaktik vahidlər – sintaksemlər, onların variantları, sinsemantik əlamətləri və distributiv cəhətləri müqayisə edilir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. İngilis və Azərbaycan dillərində sinsemantik əlamətlərə malik sintaksemlərin təhlilindən, təsirli leksemlərlə onların Azərbaycan dilində qarşılığı olan leksemlərin müqayisəsi zamanı alınan nəticələrdən sözönülü və qoşmalı birləşmələrə aid lüğət və sorğu-məlumat kitablarının tərtibində, eləcə də dil universitetlərində nəzəri qrammatika, funksional sintaksis, müqayisəli leksikologiya və dillərin müqayisəli tipologiyası üzrə mühazirə kursları üçün istifadə etmək olar.

Dissertasiyada müdafiəyə aşağıdakı nəzəri müddəalar təqdim olunur:

1. İngilis dilində "with" sözönülü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşmalı birləşmələr ifadə etdikləri sintaksemlərin sistemli təşkili ilə səciyyələnir.

2. Hər iki dildə müqayisə edilən birləşmələrin işlənməsini tələb edən təsirli fel, isim, sifət leksemləri ilə cümlədə tabelilik əlaqəsinə girən obyektlik mənalı sintaksemlər qarşılaşma sıraları və variantlar sistemini təşkil edir.

3. İngilis və Azərbaycan dillərində həmin birləşmələrlə ifadə olunan qeyri-obyektlik mənalı sintaksemlər qarşılaşma sıraları yaradır.

4. Müqayisə edilən sintaksemlərdə ümumi və fərqli sinsemantik əlamətlər mövcuddur.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat işi ingilis dilində "with" sözönülü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşmalı birləşmələrə əsaslanır. Burada hər iki dildə bədii ədəbiyyat, izahlı və ikidilli lüğətlərdən seçilmiş illüstrativ materiallardan istifadə olunur.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında hazırlanmışdır. Tədqiqata dair ADU-da keçirilən I türkoloji qurultayın 80 illiyinə həsr olunmuş respublika və "Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri" mövzusunda Beynəlxalq elmi konfranslarda məruzələr edilmiş, dissertasiyanın əsas müddəalarını əhatə edən 15 məqalə müxtəlif elmi nəşrlərdə çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. 159 səhifəlik dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat, internet saytları və dissertasiyada işlədilən terminlərin siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın

obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, təqdim olunan nəzəri müddəalar, işin elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “Müxtəlif sistemli dillərdə söz birləşmələrinin müqayisəli təhlili” adlı birinci fəslində ingilis dilində sözönülü və Azərbaycan dilində qoşmalı birləşmələrin dilçilikdə tədqiqi şərh edilir, onların idarə əlaqəsi və təsirlilik kateqoriyası arasında olan qarşılıqlı vəhdət təhlil edilir.

Müxtəlif sistemli dillərin leksik və sintaktik vahidlərinin müxtəlif baxımdan öyrənilməsi cümlədə tikinti materialı sayılan söz birləşmələrinin müqayisəli təhlili üçün geniş imkanlar açır. Məlumdur ki, söz birləşmələrinin tərkib hissələri sayılan sözlər konkret mənə kəsb edir, öz növbəsində, onların forma və məzmunu onu əmələ gətirən sözlərin leksik mənasından asılı olur. Leksik mənə ilə qrammatik mənə burada birləşir və söz birləşmələrinin formaları söz birləşməsi modellərinə əsaslanır.¹

Söz birləşmələri sırasında ingilis dilində sözönülü və Azərbaycan dilində qoşmalı birləşmələr müxtəlif təzahür formaları, mövqeyi və modellərinə görə fərqlənir. İngilis dilində sözönü, Azərbaycan dilində qoşma və keçid xarakteri daşıyan köməkçi adlar köməkçi nitq hissəsi olmaqla, dilin müxtəlif – leksik və sintaktik səviyyələrində ifadə vasitəsi kimi çıxış edir.

R.Kverk, S.Qrinbaum, C.Liç, Y.Svartvik ingilis sözönlərini sözləm (prepositional phrases) tərkibində tədqiq edir, tutduğu mövqeyi və mənasına görə onların sintaktik funksiyalarını göstərirlər. Müəlliflərin fikrincə, belə sözləmlər “sözönü” ilə “komplement” (complement – tamamlıq) adlanan tərkib hissələrindən ibarətdir. Bu dilçilər sözönlərin ifadə etdikləri məkan, zaman, istiqamət, alət (instrumentallıq), səbəb, nəticə, məqsəd, tərz, vasitə, icraçı (agentivlik) və s. semantik kateqoriya və sintaktik funksiyaların qovuşması ilə yaranan sözönülü sözləmləri araşdırırlar.² M.A.K.Höllidey funksional baxımdan sözönülü birləşmələrdə tematik komplement, akt iştirakçısı

¹ Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. 2-ci nəşr. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1992, s. 8; Corbett G.Greville, Norman M.Fraser, Scott Mc Glashan. Heads in Grammatical Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, p. 114-139

² Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London and New York: Longman, 1987, p. 657-664, 673-716

və s.funksiyaları¹, D.Bayber, S.Cohanson, C.Liç, S.Konrad, E.Faynqan sözönülü birləşmələrin sintaktik və semantik kateqoriyalar çərçivəsində rollarını², S.D.Pətrik, Ə.Makmiçel, A.Mari ingilis sözönlərinin semantik münasibətləri, onların təsnifatı barəsində, sözönlərin instrumentallıq anlayışı ifadəsi, B.Travinski, M.Seyler sözönülü birləşmələrin kombinator xüsusiyyətləri, T.Bolvin sözönlərin semantikasi və distributiv oxşarlıqlarından bəhs edərək, ingilis dilində sözönlərin söz birləşməsi, cümlə, diskurs və mətn səviyyələrində formal və məzmun baxımdan geniş təhlilini verirlər.³ Azərbaycan dilinin qoşmaları haqqında irəli sürdüyü mülahizələrində S.Ə.Cəfərov onları həm leksik, həm də qrammatik kateqoriya kimi köməkçi nitq hissəsi hesab edərək, 22 müxtəlif zaman, məkan, səbəb, məqsəd, vasitə və s. mənalara görə qruplaşdırmışdır⁴. Y.Seyidov Azərbaycan dilindəki qoşmaları söz birləşməsi tərkibində tədqiq edərək, onların qoşmalı feli birləşmələrdə rolunu xüsusi qeyd edir⁵. Q.Kazımov qoşmalı birləşmələrdən bəhs edərkən, onların cümlədən ayıraraq çıxarmaq və müəyyən model əsasında qurulmuş birləşmənin paradigmasını yaratmaq mümkünlüyünü irəli sürür.⁶

“With” sözünün mənalarını R.Kverk digər sözönlərlə yanaşı araşdırır.R.Hadlston,C.Pullum,O.İ.Türksevər(Musayev),D.A.Volkova, B.N.Aksyonenko, Y.A.Reyman onu qrammatikləşmiş sözönlər sırasında kəsb etdiyi mənaları birləşmə tərkibində tədqiq edirlər.

Azərbaycan dilində “ilə” qoşmasının mənaları haqqında dilçilik ədəbiyyatında bir sıra fikirlər söylənmişdir. M.Hüseynzadə “ilə” qoşmasının 6 – müstəqim, birgəlik, vasitə, tərz, məkan və zaman mənalarını bildirdiyini göstərir.⁷F.Zeynalov “ilə” qoşmasının özündən

¹ Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. 2-nd edition, London: Arnold, 2000, p. 44,150-154,156,161-162,166

²Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. Pearson Educational Limited, 2000, p. 104,123

³ Syntax and Semantics of Prepositions, ed. by Saint-Dizier Patrick. Netherlands: Springer, 2006, p. 1-25, 43-56, 289-305, 181-196, 197-210

⁴ Cəfərov S. Azərbaycan dilinin qoşmaları haqqında // Azərb.SSR EA Xəbərləri, 1956, № 4, s. 75-100

⁵ Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, 1992, s. 322-323

⁶ Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Azpoliqraf Ltd.MMC, 2004, s. 36-37

⁷ Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1973, s. 298

əvvəl gələn sözün lüğəvi mənasından asılı olaraq, bu sözlə birlikdə əsasən birgəlik, şəriklik, müşayiət, alət, vasitə, məkan, zaman anlayışları yaratdığını qeyd edir.¹

Dissertasiyanın bu fəslində tətbiq olunan nəzəriyyənin istiqamətləri əsaslandırılır. Burada müxtəlif sistemli dillərdə cümlənin dərinədəki quruluşunu təşkil edən funksional sintaktik vahidlərin - sintaksemlərin diferensial sinsemantik kateqoriyalarının təyinində onların formal əlamətləri - morfoloji cəhətdən ifadəsi, leksik bazası, distributiv cəhətləri - yerləşdirilməsi, birləşmə qabiliyyəti və mövqe imkanları haqqında məlumat verilir. İngilis dilində sözönülü birləşmələrin sintaktik semantikasi sistemli şəkildə 3 - substansial, prosessual və kvalifikativ sinif daxilində təzahür edir. Sintaktik əlamətlərin paradiqmatik sıralarda qarşılıqlı əlaqəsi xüsusilə substansial sinifdən olan sintaksemlərdə geniş nəzərə çarpır.

Bu fəsildə müxtəlif sistemli dillərdə sözönülü və qoşmalı birləşmələrin təsirli leksemlərlə idarə olunması məsələsinə də toxunulur. Bəzi dilçilər tərəfindən təsirlilik sintaktik, leksik-sintaktik və ya leksik kateqoriya kimi qəbul edilir. Felin təsirli və təsirsiz olması səbəblərini müəyyənləşdirərkən, onların leksik-semantik xüsusiyyətləri, hansı tamamlıqlarla əlaqəyə girməsi nəzərə alınır. Dilçilərdən S.Tompson, S.Çoker, E.Vayner və P.Mətyuz tamamlığı "object complement" adlandıraraq, onu birləşmə tərkibində tədqiq edirlər. Son zamanlar ingilis dilçiliyində təsirlilik geniş mənada - tamamlığı həm sözönüsüz, həm də sözönü vasitəsilə idarə edən fellərin birləşmə qabiliyyəti kimi başa düşülür (B.A.İlyiş, A.A.Ufimtseva, C.D.Katsnelson, U.Çeyf, A.M.Muxin). B.A.İlyiş, A.M.Muxin təsirliliyi fellərin leksik-semantik əlaməti kimi qəbul edərək, onun mənacə birləşmə (söyləm) tərkibində tamamlıq (ing. complement) vasitəsilə tamamlandığını göstərir. O.İ.Türksevər (Musayev) təsirli felləri özlərindən sonra obyekt tələb edən fellər sırasında araşdırır.²

Azərbaycan dilçiliyində, eləcə də türkologiyada təsirlilik kateqoriyasına müxtəlif baxımdan yanaşmış və onu dilin sintaktik, leksik-semantik və morfoloji səviyyələrində tədqiq etmişlər. M.Hüseynzadə, Y.M.Seyidov, V.İ.Aslanov Azərbaycan dilində təsirlilik

¹ Zeynalov F.R. Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri. Bakı: Maarif, 1971, s. 86-87

² Türksevər (Musayev) O.İ. İngilis dilinin qrammatikası (praktik və nəzəri): Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: Qismət, 2007, s. 131

kateqoriyasına fel əsasının leksik-semantik xüsusiyyəti kimi baxırlar.

Tətbiq etdiyimiz nəzəriyyəyə əsasən ingilis dilində idarə sözönülü, sözönüsüz və variativ olmaqla, təsirli (fel, isim, sifət) leksem ilə tamamlıq arasındakı leksik əlaqə kimi qəbul edilir. Belə bir əlaqə sayəsində leksik birləşmə (söyləm) yaranır və təsirli leksemlər funksional sıralar təşkil edir. Leksik birləşmələrdə bir tamamlığı tələb edən təsirli fellər monotranzitiv (ing. monotransitive), iki tamamlığı tələb edən təsirli fellər ditranzitiv (ing. ditransitive) olmaqla, bir və ikili idarə əlaqəsinə girir.¹ Leksik birləşmələr – təsirli leksem və tamamlıqdan, cümlə isə funksional sintaktik vahidlərdən – sinsemantik əlamətlərə malik sintaksemlərdən ibarətdir. İngilis dilində “with” sözönülü və Azərbaycan dilində “ilə” qoşmalı birləşmələr yalnız funksional leksik sıraları təşkil edən monotranzitiv və ditranzitiv leksemlərlə yanaşı işləndikdə, obyektlik bildirən sintaksem statusunu alır. Monotranzitiv leksemlər cümlədə substansial sinifdən bir obyektlik, ditranzitiv leksemlər isə obyektlik və vasitəli-obyektlik bildirən 2 sintaksemnin distributiv cəhətini səciyyələndirir.

Aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, sözönülü və qoşmalı birləşmənin kəsb etdiyi obyektlik mənalı sintaksem, onun variantları və qarşılaşma sıraları cümlədə tabelilik əlaqəsində olduqları təsirli leksemlərin funksional sıraları ilə sıx bağlıdır. Onlar eyni zamanda obyektlik bildirən sintaksemi digər təsirli və təsirsiz fellərlə yanaşı işlənən sözönülü və qoşmalı birləşmələrin ifadə etdikləri instrumentallıq, səbəb (kauzallıq), birgəlik (sosiativlik), müşayiət (komitativlik), məkan (lokativlik), zaman (temporallıq) bildirən sintaksemlərdən fərqləndirmək üçün imkan yaradır.

Dissertasiyanın II fəslində ingilis və Azərbaycan dillərində təsirli leksemlərlə yanaşı işlənən obyektlik mənalı sintaksemlər müqayisə edilir. Sintaksem dilin sintaktik səviyyəsində variantlar sistemində invariant olub, bu və ya digər nitq hissələrindən ibarət bölünməz sintaktik birləşmələrlə ifadə olunan, mövqe imkanlarına görə aşkar olunan diferensial sinsemantik əlamətlərin məcmusuna malik funksional sintaktik vahid sayılır.² Tədqiqat zamanı hər iki dildə təsirli

¹ Dissertasiyada işlədilən monotranzitiv və ditranzitiv terminləri ingilis dilçiləri Ə.Rədford, M.Berk, S.Çoker, B.Aarts, C.Anderson, S.Qrinbaumun təsirliliyə dair yazdıqları mənbələrdən götürülmüşdür.

²Вах: Мухин А.М. Функциональный синтаксис. Санкт-Петербург: РАН ИЛИ, 1999, с. 3-15

leksəmlə tabelilik əlaqəsində olan obyektlik mənalı sintaksemin funksional sıraları araşdırılır. İngilis dilində “with S” birləşməsində obyektlik sinsemantik əlaməti yoxlamaq üçün sintaktik transformasiyadan eksperiment kimi istifadə olunur. Bu məqsədlə sintaktik transformasiyada fəli məlum növdən məchul növə çevirmək mümkündür: *Her tears mingled with the blood on the face* (S.Maugham) “Onun göz yaşları sifətindəki qana qarışmışdı.” → *The blood on the face was mingled with.* Burada sözönülü birləşmə ilə ifadə olunan obyektlik mənalı sintaksemin “with S” və “S...with” variantlarına rast gəlmək olur. Cümlədə yerləşdiyi sintaktik mövqeyinə görə, qüvvətli mövqedə “with S” birləşməsini əsas variant, zəif mövqedə isə “S...with” birləşməsi parçalanmış variant kimi qəbul edilir. Mövqe variantı ilə əvəz etmək mümkün olmadıqda, hər iki dildə obyektlik sinsemantik əlaməti pronominal sualın köməyi ilə təyin etmək olur: *Her tears mingled with the blood on the face* → *What did her tears mingle with?* “Onun göz yaşları nəyə qarışmışdı?” *O, nişanlısıyla öyünərdi* → *O, kiminlə öyünərdi?* Azərbaycan dilində substansial sinifdən obyektlik bildirən sintaksemin əsas (S_g ilə) və çox zaman bitişik variantına ($S_g.la/S_g.lə$) rast gəlmək olur¹. Substansial sinifdən obyektlik bildirən sintaksem Azərbaycan dilində əsas (S_g ilə) və bitişik ($S_g.la/S_g.lə$), ingilis dilində əsas (*with S*) və parçalanmış (*S...with*) mövqe variantlarında çıxış etməsilə bərabər, kombinator, fakultativ və konnotativ variantlarda da təzahür edir. Bu variantlar obyektlik bildirən sintaksemin distributiv cəhəti, yəni leksik əhatəsi ilə səciyyələnir. Müxtəlif funksional leksik sıralara daxil olan təsirli fəli, isim və sifət leksemləri ilə yanaşı işlənən obyektlik mənalı sintaksemin leksik-kombinator variantları ingilis dilində “*with S, against S, to S, of S, in S, by S, on S, from S, about S, over S, S*”, Azərbaycan dilində “ S_g ilə, S_d qarşı, S_d , S_{acc} , S_{abl} , S_g üzərində, S_g üzrə” birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn: ing. 1) *Doctors also agree with this theory* (A.Cronin) “Həkimlər də bu nəzəriyyə ilə razılaşırlar”; 2) *His job in Moscow corresponds to your father's position here* (Collins) “Onun Moskvadakı işi sənin atanın vəzifəsi ilə uyğundur”; 3) *We intend to fight racism* (Collins) “Biz irqçiliyə qarşı mübarizə aparmaq niyyətindəyik”; Azərb. 1) *Həm bu doğru fikirlərlə razılaşacaq* (Anar); 2) *Riyazi əməllər üzərində əlləşmək onun peşəsidir* (Anar); 3) *Bu, onun mənə qarşı*

¹ Vəliyeva N.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə fəli birləşmələrin tipoloji təhlili. Bakı: Avropa, 2008, s. 268

daha sərt rəftarına səbəb olurdu (İ.Əfəndiyev).

Obyektlik bildirən sintaksemin fakultativ variantları isə leksik birləşmədə variativ idarə əlaqəsinə girən və eyni funksional leksik sıranın üzvü olan təsirli leksemlə yanaşı işlənir: $V_{tr} + with/against + C - to fight with/against an enemy$; $C_g + ilə + V_{tr} \leftrightarrow C_d + qarşı + V_{tr} - düşmən ilə vuruşmaq \leftrightarrow düşməyə qarşı vuruşmaq$ ¹. Belə variantlarda “with” sözünü digər sözləri, Azərbaycan dilində isə “ilə” qoşmasını həm başqa qoşma, köməkçi ad, həm də ismin yönlük, təsirlik, yerlik və ya çıxışlıq halları bir-birini əvəz edə bilər.² Məsələn: ing. 1) *One in three marriages ended in divorce (Jacqueline)* “Üç nigahdan biri boşanma ilə nəticələndi”; 2) *The festival will end with a huge show (Longman)* “Festival geniş şou proqramı ilə qurtaracaq”; Azərb. 1) *Onun ilk fəaliyyəti kitabla başladı (B.Bayramov)*; 2) *Çox vaxt söhbət Cümşüd Çələbiyevdən başlayırdı (B.Bayramov)*. Obyektlik bildirən sintaksemin fakultativ variantları ingilis dilində “döyüş”, “görüş”, “müqayisə”, “müdaxilə”, “ayrılıq”, “məşğulluq”, “razılıq” mənasında; Azərbaycan dilində: “ünsiyyət”, “döyüş”, “məşğulluq”, “müsaibə”, “toqquşma” mənasında olan monotranzitiv leksik-semantik qrupların fel, isim və sifət leksemləri ilə yanaşı işlənir.

İngilis dilində “with S” birləşməsi ilə ifadə olunan obyektlik mənalı sintaksemin konnotativ variantı olmadığı halda, Azərbaycan dilində “S_g ilə” birləşməsinin S_{nan/nən} danışıq forması kimi konnotativ variantı işlənir. Biz onu obyektlik bildirən sintaksemin əsas variantına çevirməklə yoxlaya bilərik: *Siznən mənim söhbətim tutmur → sizinlə... söhbətim tutmur.*

Müqayisə edilən hər iki dildə obyektlik bildirən sintaksemələr monotranzitiv leksemlərlə yanaşı işləndikdə, aksionallıq (hərəkət), kvalitativlik (keyfiyyət), stativlik (hal-vəziyyət), maddilik bildirən sinsemantik əlamətlərə də malik olur.

Eksperiment zamanı substansial sinifdən aksionallıq bildirən sintaksemi prosessual sinifdən olan aksionallıq mənalı sintaksemə çevirməklə, hərəkət bildirən əlaməti aşkar etmək mümkündür: ing. *You*

¹ V_{tr} - transitive verb, təsirli fel; C - complement, tamamlıq; C_g - genitive, yiyəlik və qeyri-müəyyən halında tamamlıq; C_d - dative, yönlük halında tamamlıq; / və $\leftrightarrow$ variativlik işarələri

² Bax: Yunusov D.N., Khanbutayeva L.M. Comparative Typology of the English and Azerbaijani Languages (Textbook). Baku: Mutarjim, 2008, p. 79-80

must agree with their judgement (*Best English Short Stories*). "Siz onların hökmü ilə razılaşmalısınız" → *with their judgement* → *they judge* "onlar hökm edirlər"; Azərb. *Atam bizim gəlişimizlə fərəhlənib* (*İ.Əfəndiyev*) → *bizim gəlişimiz* → *biz gəlirik*.

Kvalitativlik kimi sinsemantik əlaməti müəyyənləşdirmək üçün keyfiyyət bildirən digər variantla əvəz etmək yolu ilə sintaktik transformasiyanı tətbiq etmək olur: ing. *He fought with his unkindness all his life* (*Jacqueline*). "Bütün həyatı boyu o, öz qeyri-səmimiliyi ilə mübarizə aparırdı" → *with his unkindness* → *he is unkind*; Azərb. *Dağ adamı... hansı səxavəti ilə öyünə bilərdi* (*B.Bayramov*) → *dağ adamı ...səxavəti ilə öyünərdi* → *onun səxavəti* → *o səxavətlidir*.

Stativlik sinsemantik əlamətini həm sintaksemin leksik bazası, həm də onun stativlik bildirən digər variantı ilə əvəz etməklə yoxlamaq olur: ing. *Strangely enough I can identify with her distress* (*Jacqueline*) "Qəribə olsa da, mən onun kədərinə şərik ola bilərəm" → *with her distress* → *with the feeling of distress* "kədər hissi ilə" → *she is distressed* "o kədərlidir"; Azərb. *Zəng onu fərəhlə dolu aləmindən çətin ayırdı* (*B.Bayramov*) → *fərəhlə* → *fərəh hissi ilə*.

Obyektlik bildirən sintaksemədə maddilik əlamətini onun leksik bazası və distributiv cəhəti – yanaşı işləndiyi monotranzitiv leksemlərin funksional sıraları ilə müəyyən etmək olur: ing. *Chopped meat mixed with evaporated milk was tasty* (*Jacqueline*) "Buğlanmış südlə qarışan döyülmüş ət dadlı idi"; Azərb. *O, su ilə dolu qazanı dərhal sobanın üstünə qoydu* (*B.Bayramov*).

Bu fəslin 2-ci bölməsində obyektlik bildirən sintaksemlərin əvəzlikli variantlarında qayıdış (refleksivlik), qarşılıq (resiprokal), müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, topluluq, inkarlıq, interroqativlik (sual), possessivlik (mənsubiyyət) əlamətləri müqayisə edilir. Bunlar sintaksemin ifadə vasitələri, leksik bazası və distributiv cəhətləri ilə təyin olunur. Təhlil zamanı müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan dilində əvəzlikli variantlar arasında nisbilik bildirən sintaksem mövcud deyil.

Substansial sinifdən olan obyektlik mənalı sintaksemlərin variantları və qarşılaşma sıralarının distributiv cəhətdən leksik əhatəsi genişdir. Onlar funksional monotranzitiv sıranın fel leksemlərindən əlavə, hər iki dildə "əlaqə", "döyüş", "razılıq", "yaxın münasibət", "ünsiyyət" mənasında isimlərin, "məşğul", "kobud", "dözümlü", "bacarıqlı", "səxavətli" mənasında sifətlərin leksik-semantik qruplarına daxil olan leksemlərlə yanaşı işlənir.

Beləliklə, hər iki dildə substansial sinifdən obyektlik bildirən sintaksemlər aşağıdakı qarşılaşma sıralarında birləşir: 1) sırf obyektlik, 2) obyektlik və aksionallıq, 3) obyektlik və kvalitativlik, 4) obyektlik və stativlik, 5) obyektlik və maddilik, 6) obyektlik və reflektivlik, 7) obyektlik və resiprokal, 8) obyektlik və müəyyənlik, 9) obyektlik və qeyri-müəyyənlik, 10) obyektlik və topluluq, 11) obyektlik və inkarlıq, 12) obyektlik və interroqativlik, 13) obyektlik və possessivlik.

Müqayisə zamanı Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində 1) obyektlik, aksionallıq və passivlik, 2) obyektlik və relyativlik bildirən sintaksemlər aşkar edilmişdir.

Fəslin 3-cü bölməsində vasitəli-obyektlik bildirən sintaksemlərin qarşılaşma sıraları təhlil olunur. "With S", "S_g ilə" birləşmələri cümlədə ditranzitiv leksemlərlə yanaşı işləndikdə, aksionallıq, kvalitativlik və stativlik kimi digər sinsemantik əlamətləri də özündə birləşdirir. İngilis və Azərbaycan dillərində vasitəli-obyektlik bildirən sintaksemlərdə leksik bazası ilə müəyyənləşən maddilik, instrumentallıq, məkan; ingilis dilində partitivlik (tamın hissəsi), nisbilik, Azərbaycan dilində isə kauzallıq (səbəb), reflektivlik sinsemantik əlamətləri də araşdırılır.

Vasitəli-obyektlik bildirən sintaksemlərin variantları və onların qarşılaşma sıraları hər iki dildə funksional ditranzitiv sıradan "birləşdirmək", "uyğunlaşdırmaq", "təmin etmək", "doldurmaq", "üzləşdirmək", "əyləndirmək", "dəyişdirmək", "vuruşdurmaq" mənasında leksik-semantik qruplara daxil olan fə, isim və sifət leksemləri ilə yanaşı işlənir.

Dissertasiyanın sonuncu fəslində digər təsirli və təsirsiz leksemlərlə yanaşı işlənən "with S", "S_g ilə" birləşmələri substansial sinifdən qeyri-obyektlik bildirən birgəlik, komitativlik (müşayiət), instrumentallıq, mediativlik (vasitə), kauzallıq, stativlik, tərz, lokativlik (məkan), temporallıq (zaman), mənbə bildirən sintaksemlərin müqayisəli təhlili verilir. Hər bir sinsemantik əlaməti sintaktik transformasiya, yəni söz birləşməsini cümləyə çevirmək, sintaksemnin bir variantını digəri ilə əvəz etmək, interroqativ variant vasitəsilə sual vermək yolu ilə yoxlamaq mümkündür. Məsələn:

1. Birgəlik: ing. *Josie was accustomed to staying with Mr Ingram (Jacqueline)* → *Josie was accustomed to staying together with Mr Ingram* "Cəzi cənab İngramla qalmağa adət etmişdi"; Azərb. *Fridun da öz sinif yoldaşları ilə gəzişirdi (M. İbrahimov)* → *Fridun da öz sinif yoldaşları ilə birlikdə gəzişirdi.*

2. Komitativlik: ing. *She was standing on the street with Josie in her arms (Best English Short Stories)*. "O, qucağında Couzi küçədə dayanmışdı." → *She was standing... having (accompanied by) Josie in her arms*; Azərb. *Qoca ətrafına baxıb pıçılı ilə dedi (İ.Əfəndiyev)* → *Qoca ... pıçıl daşaraq dedi.*

3. Instrumentallıq: ing. *I just brushed it out of my hair with an ordinary hairbrush.* "Mən onu saçlarımin arasında eləcə adi daraqla təmizlədim." → *I brushed it with the help of a hairbrush*; Azərb. *Qızılbaşoğlu Alı bir qamçı ilə bizim tüfəngimizi aldı (İ.Əfəndiyev)* → *Alı bir qamçının köməylə (qamçıdan istifadə edərək), bizim tüfəngimizi aldı.*

4. Mediativlik: ing. *He answered his mother with words of unusual harshness (A.Cronin)* "O, qeyri-adi kobud sözlərlə anasına cavab verdi" → *with words* → *by means of words*; Azərb. *İnsan əməliylə tanınır* → *insan əməlindən tanınır*;

5. Kauzallıq: ing. *They are dizzy with glee (Best English Short Stories)*. "Şadyanalıqdan onların başı gicəllənir." → *dizzy from glee*; Azərb. *Qapı tüfəng qundağının zərbəsilə titrədi (M.İbrahimov)* → *qapı tüfəng qundağının zərbəsindən titrədi*;

6. Stativlik: ing. *Nicole began to watch Dick with scorn (Jacqueline)* "Nikol Diki nifrətlə süzməyə başladı" → *with scorn* → *with the feeling of scorn*; Azərb. *Aydın açıq həsəd hissiylə onlara baxırdı (Anar)* → *həsəd hissiylə* → *həsədlə*;

7. Tərz: ing. *He had only...remembered the village with surprising clarity (A.Sillitoe)*. "O, kəndi yalnız heyraləndirici aydınlıqla xatırladı" → *with clarity* → *clearly* "aydınlıqla"; Azərb. *Fridun hərfləri xüsusi aydınlıqla yazırdı (M.İbrahimov)* → *aydınlıqla* → *aydın surətdə*;

8. Lokativlik: ing. *I left the keys with my wallet (R.Quirk)* "Mən açarlarımla pul kisəsində qoydum" → *with my wallet* → *I left the key in my wallet* → *I left the keys there*; Azərb. *Qızılbaşoğlu yiyəsiz çöllərlə tək-tənha gedəcək (İ.Əfəndiyev)* → *çöllərdə...* → *çöllər boyunca* → *orada gedəcək*.

9. Temporallıq: ing. *With the decision, I immediately left school.* "Qərara gələn kimi mən dərhal məktəbi atdım" → *then I left school*; Azərb. *Vaxtilə mən başqa bir tində, başqa bir qadınla dayanıb taksi gözləyirdim... (Anar, 11)* → *o zaman ...taksi gözləyirdim*.

10. Mənbə: Azərb. *Qaratel institutu bitirib, onun təkidi və tədbiri ilə sovxozu qayıtdı (B.Bayramov)* → *təkidi və tədbirinə əsasən*.

11. Kvantitativlik (miqdar): Azərb. *Heç yerdə on minlərlə belə uşaqların, kişilərin və qadınların gözlərini çirk və qan basmamışdır.*

Hər iki dildə müqayisə edilən birləşmələr təsirsiz fellərlə yanaşı işləndikdə, qeyri-obyektlik bildirən sintaksemlərdə birgəlik, aksionallıq, stativlik, kvalitativlik, partitivlik, qeyri-müəyyənlik, müəyyənlik, topluluq, interroqativlik, qayıdış, inkarlıq, maddilik, possessivlik, elektivlik (seçim), lokativlik, instrumentallıq, mediativlik, kauzallıq, stativlik, tərz mənalı ümumi sinsemantik əlamətlər; fərqli əlamətlər içərisində ingilis dilində relyativlik (nisbilik), Azərbaycan dilində isə iterativlik (təkrarlıq), preteritlik (keçmiş hərəkət), kontinuativlik (davamlılıq), perfektivlik (bitkinlik), kvantitativlik (miqdar), mənbə bildirən sinsemantik əlamətlər müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın "Nəticə" hissəsində aşağıdakı elmi müddəalar ümumiləşdirilir:

1. Müqayisə edilən "with" sözünü və "ilə" qoşmalı birləşmələrlə ifadə olunan, funksional leksik sıralar təşkil edən monotranzitiv və ditranzitiv leksemlərlə yanaşı işlənən sintaksemlər substansial sinifdən olub, obyektlik, vasitəli-obyektlik və digər sinsemantik əlamətləri özündə birləşdirir.

2. Obyektlik bildirən sintaksemləri distributiv cəhətləri ilə səciyyələndirən təsirli leksemlərin müxtəlif funksional sıraları və onların idarə əlaqəsi həmin sintaksemin invariant kimi eyni mövqedə leksik-kombinator, fakultativ və konnotativ variantlarda çıxış etməsini şərtləndirir.

3. Substansial sinifdən obyektlik və vasitəli-obyektlik bildirən sintaksemlərin ingilis və Azərbaycan dillərində diferensial sinsemantik əlamətlərinə görə ümumi və fərqli cəhətləri mövcuddur. Azərbaycan dilində "S_g ilə" birləşməsi prosessual sinifdən olan aksionallıq bildirən sintaksemlər: 1) vaciblik (debitivlik), 2) bitkinlik (perfektivlik), 3) futurallıq (gələcək hərəkət) əlamətləri ifadə edir. İngilis dilində isə onların 1) passiv (məchul) aksionallıq, 2) nisbilik (relyativlik) kimi sinsemantik əlamətləri vardır.

4. Hər iki dildə obyektlik və vasitəli-obyektlik bildirən sintaksemlər aksionallıq, kvalitativlik, stativlik, maddilik, partitivlik; əvəzlikli variantlarda - reflektivlik, müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, topluluq, qarşılıq, possessivlik, interroqativlik kimi ümumi sinsemantik əlamətlərə malik olur.

İngilis dilində "with" sözünü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşmalı birləşmələrin sintaksem təhlili vasitəsilə apardığımız müqayisə həm dilçilik nəzəriyyəsi üçün, həm də ingilis və Azərbaycan dillərinin

tədrisində praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məzmunu, əsas müddəalar və nəticələri nəşr olunmuş aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. İngilis dilində "with" sözünü və Azərbaycan dilində "ilə" qoşması vasitəsilə yaranan feli birləşmələrin müqayisəli təhlilinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (ali məktəblərarası tematik məcmuə), Bakı: Mütərcim, 2000, № 2, s. 108-111
2. İngilis və Azərbaycan dillərində cütləsizli fəllərin bəzi leksik-semantik qrupları haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı: Mütərcim, 2000, № 3, s. 3-5
3. İngilis və Azərbaycan dillərində feli birləşmələrin idarə əlaqəsində variativlik // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı: Mütərcim, 2001, № 1, s. 3-5
4. Azərbaycan dilində qoşma ilə işlənən fəllərin paradigmatik sırası // Milli müstəqilliyimiz, milli dövlətçiliyimiz, milli dilimiz, Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2001, s. 48-49
5. Müasir ingilis dilində "with" sözünü ilə yaranan ismi birləşmələr və Azərbaycan dilində onların qarşılığı // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2002, 1-2, s. 20-22
6. Müasir ingilis dilində sifətlərin "with" sözünü ilə düzəltdiyi birləşmələr // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2003, 1-2, s. 63-66
7. İngilis və Azərbaycan dillərində təsirli leksemlərlə obyektlik sintaksemlərinin qarşılıqlı əlaqəsi // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2003, 3, s. 63-66
8. Birgəlik və müşayiət mənalı sintaksemlərin müqayisəli təhlili // Tədqiqələr, AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, 2004, 4, s. 20-27
9. Təsirli fəllərlə yanaşı işlənən obyektlik sintaksemlərinin variantları // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2004, 5, s. 129-131
10. Sintaktik-semantik əlamətlərin müqayisəsində transformasiyanın rolu / I Türkoloji qurultayın 80 illiyinə həsr olunmuş respublika elmi-nəzəri konfransın materialları (24-25 Mart 2006-cı il), s. 293-302
11. İngilis və Azərbaycan dillərində obyektlik sintaksemlərinin əvəzlilikli varianları // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2006, № 5, s.

- 89-92
12. Коррелятивные ряды английских переходных лексем // Вопросы филологических наук, М.: Издательство «Компания спутник», 2007, N 2 (25), s. 54-57
  13. Müxtəlif sistemli dillərdə təsirli leksemlərin sözönülü və qoşmalı birləşmələrlə idarə əlaqəsi / Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri. Beynəlxalq elmi konfransın materialları (9-10 noyabr 2007), s. 266-270
  14. İngilis və Azərbaycan dillərində qeyri-obyektlik sintaksemlərinin müqayisəli təhlili (“with” sözönülü və “ilə” qoşmalı birləşmələrin əsasında) // Elmi xəbərlər, Bakı: ADU, 2007, № 6, s. 181-187
  15. Azərbaycan dilində stativlik bildirən funksional sintaktik vahidlərin ingilis dilində qarşılığı // Filologiya məsələləri, AMEA, M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2008, N 5, s. 147-155

Кенуль Эльмар гызы Абдулрагимова

СОЧЕТАНИЯ С ПРЕДЛОГОМ "WITH" В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ

Резюме

Настоящая диссертация посвящена функциональному анализу сочетаний с английским предлогом "with" и их соответствий в азербайджанском языке при глагольных, субстантивных и адъективных лексемах. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы, состоящего из 241 наименований, и списка художественной литературы, послужившего материалом исследования.

Во введении обосновываются выбор темы, объект и предмет исследования, его актуальность, научная новизна, теоретическая и практическая значимость, формулируются цель и задачи, основные положения, выносимые на защиту. Здесь же определяются методы исследования, а также излагаются сведения о его апробации.

В первой главе, озаглавленной "Сопоставительный анализ словосочетаний в разносистемных языках", рассматриваются основные направления в изучении английских предложных и азербайджанских послеложных сочетаний, уточняются некоторые положения функционального анализа лексических и синтаксических единиц.

Во второй главе проводится сопоставительный анализ функциональных синтаксических элементов предложения при однопереходных и двупереходных глагольных, субстантивных и адъективных лексемах с закрепленным предлогом "with" в английском и послелогом "ilə" в азербайджанском языках. Здесь учитываются дистрибутивные черты объектных и косвенно-объектных синтаксем в разносистемных языках. Здесь раскрываются такие синсемантические признаки, как объектность, акциональность, квалитативность, стативность, их местоименные варианты и др. путем метода эксперимента, который сводится к синтаксическим трансформациям.

В третьей главе сопоставляются субстанциальные необъектные синтаксемы, имеющие синсемантические признаки социативности, комитативности, инструментальности, медиативности, каузальности, способа, стативности, локативности, темпоральности и др.

В заключении дается обобщение результатов проведенного исследования.

WITH-PHRASES IN ENGLISH AND THEIR AZERBAIJANI EQUIVALENTS

Summary

The present dissertation deals with functional syntactic analysis of English with-phrases and their Azerbaijani equivalents governed by transitive verbs, substantives and adjectives. It consists of an introduction, three chapters, a conclusion, the list of used literature including 241 sources. The research covers 139 pages.

The Introduction substantiates the choice and actuality of the theme, determines the aim and tasks, theoretical and practical significance, its research methods and specifies the structure of the dissertation.

Chapter 1 entitled "Comparative analysis of phrases in languages with different systems" introduces the analysis of viewpoints of linguists in studying English prepositional and Azerbaijani postpositional phrases. The research is conducted on the basis of functional analysis of lexical and syntactical elements, syntactic-semantic properties of the compared syntactic units, their distributional features characterized by monotransitive and ditransitive verbs, substantival and adjectival lexemes.

Chapter 2 represents the comparative analysis of syntaxemes, regarded as functional syntactic elements with a distinctive syntactic-semantic feature as an object, expressed by English with-phrases and their Azerbaijani equivalents. Universal and distinguishing properties are revealed and compared in the oppositional ranges and in lexico-combinatory, facultative and connotational variants of object syntaxemes in English and Azerbaijani sentences.

In Chapter 3 syntaxemes with non-object syntactic-semantic properties, denoting instrumentality, location, time, cause, comitativity, manner, state, etc. expressed by the above-mentioned prepositional English and postpositional Azerbaijani phrases. All specific properties of the analysed syntaxemes are justified by acceptable syntactic transformations.

In Conclusion the author summarizes the basic results of the research.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

КЕНУЛЬ ЭЛЬМАР ГЫЗЫ АБДУЛРАГИМОВА

СОЧЕТАНИЯ С ПРЕДЛОГОМ “WITH” В АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ

10.02.04 – Германские языки
10.02.01 – Азербайджанский язык

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук

Баку – 2008